

מרָאָה מרָאָה שעל הקיר, האם יש בארץ קורבן גדול מחני?

הערות אחדות בעקבות המסע בדרך 181

סמי שלום שטרית

דרך 181 – פרגמנטים מתוך מסע בפלסטין-
ישראל

מישל ח'ליפי ואייל סיון
4 שעות (שלושה פרקים), 2004
עברית וערבית עם כותרות

התשובה שקיבלתי הייתה מעניינת: "הזהות הישראלית האישית שלי נפגעת מהסרט הזה, אני חשה תחת מתקפה." אי אפשר להתווכח עם הטענה ש"הזהות הישראלית" נפגעת מהדברים הנחשפים בסרט הזה ברמות הטקסטואלית והחזותית כאחת. מתוך המראָה שמציבים לפנינו ח'ליפי וסיון ניבט הישראלי המתוודה על הכיבוש, הגירוש והנישול של אז כהיום, ללא בושה וללא חרטה. ומולו ניצב היהודי, הקורבן הנצחי שהתנער ובנה את עצמו מחדש כישראלי חזק וצודק-תמיד, והוא אינו יכול לשאת את השתקפותו ככובש כוחני, אלים ועריץ, לא רק בהווה, אלא גם בעבר. מדוע חשה הישראליות שהיא מותקפת ונפגעת מן הדברים האלה? (או אם תרצו נוסח פרקטי: למה שונאים אותנו באירופה? נו למה באמת?) הרי לכאורה אין חדש: הכול כבר ראינו, שמענו וקראנו, לפחות מאז נפתחו הארכיונים של המדינה ושלוחותיה. לא נכון. טעות היא לחשוב שכולם שמעו וידעו הכול. למעשה, הרוב הגדול, המכריע של הישראלים מתהלך כל חייו עם "תולדות עם ישראל בדורות האחרונים" + לימודי שואה שספג בבית הספר התיכון.

"הסרט הזה הוא אנטי-ישראלי", הטיחה בי תלמידה בקורס שלי לאחר שצפתה בסרט דרך 181, והוסיפה: "ואייל סיון אנטי-ישראלי וגם אתה שמציג את הסרט בכיתה אנטי-ישראלי ופרו-פלסטיני." הדיון שהתפתח אחר כך היה הרווח הגדול ביותר מן הסרט החשוב הזה שכל כוונתו היא לעורר ולהתסיס את הדיון – להציב לנו מראה מול הפרצוף ולאפשר לנו ולהשתקפותנו לדבר. בתוך הערתה זו של התלמידה, הצודקת כמובן מבחינתה, מקופל למעשה כל תסביך הכיבוש הישראלי. ניסיתי לברר מהם בדיוק הדברים בסרט וביוצריו שיש בהם משום פגיעה בישראל ובישראליות (מעניין שהטענה בדבר "אנטי ישראליות" לא מופנית למישל ח'ליפי, היוצר הפלסטיני של הסרט).

ד"ר סמי שלום שטרית, משורר, סופר ומורה, מלמד בסיסי יוניברסיטי בניו-יורק ובמכללת ספיר בנגב. בין ספריו: המהפכה האשכנזית מתה בהוצאת בימת קדם לספרות, 1999; המאבק המזרחי בישראל, בהוצאת עם עובד/ספריית אופקים, 2004; שירים באשכנזית בהוצאת אנדלוס, 2003, ולאחרונה יצא לאור הרומן שלו עין הבובה, בהוצאת חרגול – עם עובד (2007).

מבקר המדינה, החושף שחיתויות ועוולות והתנהלות בלתי מוסרית של מנהיגי המדינה ומוסדותיה, ובעצם מכפיש את המדינה בכותרות עיתונים מביכות – האם פעילות זו הופכת אותו אנטי־ישראלי? האם מבקר המדינה הוא בהכרח אנטי־המדינה? אין לי ספק שאולי מלבד כמה ראשי ממשלות ושרים מושחתים, איש לא יאשים את מבקר המדינה שהוא פועל נגד המדינה. נהפוך הוא – ככל שייטיב לחשוף שחיתויות ולהביא את המושחתים לדין כך נשבח אותו. מדוע אם כן ביקורת המדינה של סיון וח'לייפי אינה לגיטימית? מדוע התנגדות למדיניות הכיבוש המושחת והמשחית נחשבת אנטי־ישראלית? יש ודאי רבים, כמו סרבני גיוס, שיטענו כי ההתנגדות לכיבוש היא המעשה הפרו־ישראלי ביותר שאפשר להעלות על הדעת – לחלץ את ישראל מהחורבן הבלתי נמנע שהכיבוש יביא עליה ועל פלסטין.

דרך 181 הוא סרט מסע מופלא שאורכו ארבע שעות. הוא מופלא לא משום שהוא מתרחש בעולם פנטסטי, אלא דווקא משום שהוא קורה בתוכנו, בבטן המתהפכת שלנו, בנשמתנו, ביומיום הבנאלי המתיש והכותש של קיומנו בארץ הזאת. כולנו נמצאים שם במסע הזה אל תוך עצמנו, אל הזיכרון החי, החד והמסרב להימחק. לא שרים ולא חברי פרלמנט הם הדוברים בסרט הזה, לא גנרלים ולא שועי הארץ, אלא אנחנו – "העם בישראל", כפי שהתבטא פעם עזמי בשארה. לכן חשוב לפרוס כאן את גלריית הדמויות הנקרות והמדברות אלינו על הקו הדמיוני הזה – גבול החלוקה של 1947, על פי החלטה 181 של האו"ם, גבול שלא מומש מעולם. מישל ח'לייפי ואייל סיון לוקחים מצלמה ומפה חד־פעמית ובלי הרבה מחקרים מוקדמים ותחקירים הם נוסעים מהדרום לצפון, יחד איתנו: קבלני בניין מזרחים שבעים וציננים, מודדים ערבים־ישראלים ששכחו כמעט הכול, עובדי בניין סינים, מוכרת כריכים מזרחית, בעל מכולת עירקי, אב ובן הונגרים בונים בית, מנהל מפעל המים הגאה, חברי מועצת העיר המרוקאים עושים למיעוט הערבי שיעור בדמוקרטיה יהודית, פלסטינים ירושלמים חסרי אונים, פלסטינים שחופרים באתר ארכיאולוגי יהודי,

השירות בצבא הכיבוש רק מבסס את צרות האופקים הזו ומקבע את נקודת המבט האחת והיחידה ממנה בוחנים הישראלים את הסכסוך הישראלי־פלסטיני: אני יהודי דמוקרטי נאור וצודק.

אני חייב להודות שהדברים שנאמרו לי בכיתה בעקבות הצפייה בסרט הטרידו אותי. לא העניין האישי הטריד אותי, אלא המקום ממנו יוצאים הדברים – אותו בסיס רעוע שעליו אנחנו מתגדרים ומתבצרים. מיהו אם כן "אנטי־ישראלי"? והאם הוא בהכרח "פרו־פלסטיני"? הדרך לברר שאלה זו היא לשאול את השאלה ההפוכה: מיהו "פרו־ישראלי"? האם להיות "פרו־ישראלי" משמע להיות "אנטי־פלסטיני"? כלומר, לתמוך בהמשך הכיבוש והדיכוי של הפלסטינים כבני אדם וכקולקטיב לאומי? האם "פרו־ישראלי" נחשב רק מי שהולך בתלם האידיאולוגי ואינו מערער על "האינטרסים הלאומיים" או "הישראליות" או חותר תחתם? האם ניתן בכלל להגדיר "ישראליות"? זה כמעט כמו לומר "ישראלי הוא מי שאיתנו", וגם על כך אני רוצה לערער ולשאול: מי זה ה"אנחנו" הזה? האם באמת יש "אנחנו" ישראלי אחד? מהו הקריטריון להתקבלות ל"אנחנו" הזה? יהודים בלבד? או ציונים בעיקר? היכן משתבצים מיליון ויותר חרדים לא־ציונים? ומה עם מיליון ומאתיים אלף ערבים לא־ציונים? ומה עם מאות אלפי ציונים־משיחיים פונדמנטליסטים שדוהרים איתנו לתהום? וישנם מאות אלפי עולים מרוסיה שבמרשם האוכלוסין רשמו לצד שמם "נוצרים שאינם ערבים". האם הם כשרים כי ציונותם עומדת להם? ומהי ציונותם? אנטי־ערביות? האם בסופו של דבר "אנטי־ערביות" היא הקריטריון המאפיין ציונות? אפשר להמשיך ולפרק את ה"אנחנו" הזה לגורמים בהתאם לעימותים ולקונפליקטים התרבותיים, העדתיים, הכלכליים־מעמדיים ועוד. לבסוף יישאר בידינו איזה "אנחנו" מצומק, מחורר ועלוב שלא הייתי ממהר לנופף בו כדגל.

אם כך, כשמישהו מכנה מישהו אנטי־ישראלי, למה הוא מתכוון? זה לא ברור לגמרי. כאנלוגיה לא מלאה ניקח את מבקר המדינה מול המדינה. האם פעילותו של

אבל זה הרי לא באמת יחליץ אותנו משום דבר. גם זיכרונות השואה שמעלה בדמעות האמן הישראלי על שפת הבריכה שלו, לא יחלצו אותנו מסיפורי הכיבוש, הגירוש, הנישול והדיכוי המתמשך של הפלסטינים. דבר לא יזכר ויטהר את הדימוי העצמי המצטדק, המתקתק והפתטי שלנו, המחושק ומחוזק כל העת על-ידי התקשורת השמרנית ההרסנית והספרות ה"פרויישראלית" המנומנמת. הסרט הזה מבקש לנער אותנו, לא כדי שנצא לרחובות ונהפוך את העולם, אלא כדי שניקח נשימה עמוקה, נישיר מבט למראָה ונשאל בכנות: מראָה מראָה שעל הקיר, האם יש בארץ הזאת קורבן גדול ממני? לא התשובה, אלא פעולת השאלה עצמה היא תחילתו של מעשה השחרור ההדדי.

גדולתו של סרט זה אינה במסמכים חדשים שהוא חושף בארכיונים, או במחקר אקדמי חדש כזה או אחר; אלא בכך שהוא עצמו הופך למסמך חדש. הקולות במסמך החדש הזה עולים מתוך הזיכרון הקולקטיבי של בני האדם החיים פה מן הים עד הנגה. לאו דווקא יהודים. לאו דווקא ערבים. לאו דווקא לאומיים או לאומנים. הבחירה שלא לקרוא לאנשים בשמותיהם (בכותרות) היא בחירה נכונה ומשרתת את התזה של הסרט, לפיה יחסי הכיבוש הם אנחנו – אנשים פשוטים עם זיכרון משותף חריף וחד. גם אם הם עצמם ניצבים משני עבריו של המתרס, הם מספרים את ספוריהם בכנות וגילוי לב, ואלה מאחדים אותם לשעה קלה על המסך, זמן שהוא נצח בזיכרון של כולנו. דרך 181 מציע אפשרות חדשה ומרעננת לכינון זיכרון קולקטיבי משותף. בחירתו להתמקד בקו הגבול הבלתי אפשרי היא בחירה מבריקה. וכזו היא גם הבחירה במוטיב המרכזי בסרט: נושא חלוקת הארץ, המיוצג על-ידי המטפורה של משפט שלמה. הדילמה שעמדה בפני שלמה המלך – מי היא האם האמיתית – מוצגת שוב ושוב בפני דמויות שונות על דרך 181, ותמיד תופשת אותנו בלתי מוכנים, מבולבלים לרגע, לא בטוחים באיזה צד אנחנו בוויכוח הטרגי הזה בין שתי האימהות על התינוק החי. אם אנחנו באמת "הטובים" בסיפור הזה, כפי שלימדו אותנו בבית-הספר, אז ודאי נרצה בחייו ובשלמותו של התינוק...

מנהל אתר החפירות היהודי האתאיסט אך מלא אמונה, פועלי החומה, פלאח מגדל זיתים שיודע את חוכמת הזמן, ציונים אמריקאים בעלי בית, מדריכי תנועת נוער בורים ויהירים, פלסטינים ישראלים עקורים, ילדים פלסטינים ישראליים שהזיכרון בגד בהם בדרך מבית הספר, תימני מתכחש וכלבו, חיילים לחוצים במחסום קלנדיה וזוג חיילים שובבים במחסום אחר, זקן חביב שלקח חלק בגירוש מהגליל, אישה מרוקאית עם זיכרון ציוני מר, זוג מרוקאית-ונסיאני שמכסה על השכול בצחוק אינסופי, ועוד ועוד דמויות רגילות מהארץ הזאת שיחדיו מייצרות מסמך אותנטי וזמין, שתרומתו להיסטוריוגרפיה החדשה של הארץ היא עצומה ומכרעת, כמו גם לתהליך התפכחותו מהנרטיב הישן של הקורבן הצודק תמיד.

מן הבחינה הזאת דרך 181 – סרט עירום כמו האמת: ללא מוסיקה, ללא קריינות וכמו לא-ערוך – מצטרף לפרויקט ההיסטוריה שבעלי-פה, הביקורתית, המתגבש כאן בעשור ומחצה האחרונים, עם סרטים רבים (דוד בן שטרית, אבי מוגרבי, סימון ביטון ורבים אחרים) המביאים אלינו את המראות והקולות אשר לא יגיעו לספרי הלימוד של ילדינו, לא בזמן הקרוב לפחות. משרד החינוך הישראלי, גם תחת שלטון "השמאל-ציוני-מפוכח", חושש מן המראָה שיוצרים אלה מעמידים מולנו, כי ההיסטוריה המשתקפת ממנה היא בבחינת משנה ביקורתית וחתרנית המציבה חזון, אוטופי ככל שיהיה, כנגד ההסתגרות השמרנית הציונית המבקשת לשמר את המצב הקיים. קשה לטיפוס ה"פרויישראלי", שהתחנך במערכת החינוך הציונית החד-נרטיבית, לשמוע שהארץ הזאת שהוא כה אוהב ומוכן להרוג ולהיהרג עבורה, הוקמה בתוך חטאים ופשעים קשים מאוד. קשה קשה, עד כדי כך שהוא ממשיך להכחיש את המראות והקולות גם אחרי שהארכיונים נפתחו ואפילו לאחר שמבצעי הפשעים עצמם יושבים מול המצלמה ומספרים על מעשיהם. הישראלי ה"פרויישראלי" אינו רוצה להאמין להם! הוא מבקש שיביאו לו כמה יהודים מבוגרים שיספרו איך שחטו את הוריהם (וזאת, לא פעם, ביקשו ממני תלמידים), כי רק זה יחליץ אותו, כך הוא מקווה, מהשתקפותו הנוראה במראָה.

והארץ שכולה מילדיה, והאם השולטת היום בארץ וביושביה, בין אם היא אם חורגת או אם אמיתית, היא אם מסוכנת וחסרת אחריות. אבל אם יוצא משהו מהסרט הזה מיואש או מאויים, כדאי שיצפה בו שנית, והפעם מבפנים כאחת הדמויות, וכך יתברר לו כי נקודת המוצא של ררך 181 היא דווקא אופטימית ופייסנית: כולם – הילדים והילדות, הנשים והאנשים של הארץ הזאת – חיים כאן, לא הולכים לשום מקום והם גם לא מבקשים הרבה, מלבד קיום בשקט ובכבוד. מסר זה מפרק את השאלה האוטומטית הנובעת ממקום של פחד ובערות – האם ררך 181 הוא סרט "אנטי־ישראלי" או "פרו־פלסטיני" – ומציב בפנינו שאלה חדשה, שאין אמיתית ודחופה ממנה, לאחר שישים שנות כיבוש: האם אנחנו בעד החיים או שאנחנו נגד החיים בארץ הזאת. רק תשובה חיובית תוכל להתחיל במסע קריעת הגבולות מעל חייהם של האנשים בארץ הזאת: גבולות לאורך ולרוחב, לעומק ולגובה, גבולות של תיל ובטון, אש ופלדה, אך יותר מכול – גבולות של פחד ושנאה וכאב ללא סוף, גבולות שבלב.

אבל במציאות של 1947 הסכמנו לחלק אותו... אז אולי, ככלות הכול, לא היינו כל כך טובים, ואולי לא נהגנו כמו שנוהגת "אם אמיתית"? האנלוגיה כמובן אינה מלאה, אבל אפשר ללמוד ממנה כמה דברים, והראשון שבהם הוא הקשר החזק והאהבה של תושבי הארץ הילידים אל אדמתם (בהם יהודים לא מעטים, ילידי הארץ מדורות רבים). רק מכאן אפשר להבין את התנגדותם לחלוקתה של הארץ. ההתמקדות בויתור של האם האמיתית במשפט שלמה מטעה כאן – התנגדותה לחלק את הגוף החי שהוא בשר מבשרה היא לב העניין, ולכן היא מתקוממת בצדק. אבל הארכיונים מספרים לנו שגם האם ש"הסכימה" לחלוקה, הכינה מבעוד מועד תוכניות מלחמה, כיבוש וגירוש וראתה בחלוקה רק הסכמה אסטרטגית כשלב לקראת כיבוש חציו השני של התינוק.

ובכל זאת ולמרות הכול – מי היא "האם האמיתית"? על כך אינני יודע להשיב בפסקנות הנדרשת, פה ושם, על־ידי יוצרי הסרט, אבל אני יודע שכך או אחרת אנחנו יתומים מאם,